

## A leíró katalogizálás szabályozása Magyarországon (1925–1960)

### 2. rész

E tanulmány szerzője az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ illetve az Országos Könyvtári Központ katalogizálási szabályait tekintette át. Az előírások ismertetéséből nyomon követhető volt a magyar feldolgozó munka önállóvá válása, a német példától, a porosz instrukciótól való fokozatos eltávolodása, de ekkor még nem végérvényes szakítása a germán iskolával. Ezen normatívák azonban még csak Központi Címjegyzék számára készített bejelentésekre vonatkoztak, nem pedig az ország összes könyvtárában kötelezően követendő rendelkezéseket foglaltak magukban.

Az új címleírási szabályzatoknak M(NO)SZ 3424–52 Könyvtári címleírási szabályok, illetve MNOSZ 3401–52 A betűrendbe sorolás szabályainak egyrészt a magyar könyvtárak katalogizálási gyakorlatát kellett volna egységessé tenniük, másrészt megalkotásuk a központi feldolgozás megkezdésének elengedhetetlen előfeltételét jelentette. A katalogizálás magyarországi szabványosításának megindítása előtt azonban egyértelműen dönteni kellett a formai feltárás angol-amerikai vagy német iskolája mellett. (A XX. század első felének katalogizálási térképét uraló harmadik irányzat, az újlatin iskola ekkorra már beleolvadt az angol-amerikai módszerbe, így az 1950-es évek elején csak két szembenálló metódus közötti választásról lehetett szó.)

„Az angolszász szabályzat modernebb, mint a német, földrajzilag is sokkal elterjedtebb, mint amaz, [a kor hangulatát idéző fontos szempont volt, hogy] a két háború között a szovjet könyvtári gyakorlat is ezt vette kiindulópontul, nálunk viszont speciális nehézséget okozott, hogy a múltban könyvtári életünk sokkal erősebb hatásokat kapott német irányból. S minthogy a meglévő magyar gyakorlat sokban a némettel vágott egybe, hazai keretben könnyebbnek tűnt az egységesítés német alapon; kétséges volt viszont, hogy ez-e a jövő útja.” – olvasható Horváth Magdának, a címleírási szabvány egyik megalkotójának és elismert szaktekintélyének cikkében<sup>25</sup>.

Az a vélemény, hogy a magyar katalogizálási szabályok a német iskolához kötődnek, még azzal együtt is helytálló és megcáfolhatatlan, hogy az M(NO)SZ 3424–52-es szabvány munkálatainak megkezdésekor (elvileg) érvényben lévő szabályok, az OKBK Központi Címjegyzéke építésénél alkalmazott 1944-es (és a címbejelentésekre vonatkozóan az Országos Könyvtári Központ címfelvételi) szabályai már a címek besorolásában és a testületi szerzőség megítélésében is az angol irányzat álláspontját képviselik, de megmaradt a rendelkezések kötődése a porosz instrukcióhoz. A kérdés tehát – Horváth Magda gondolatmenetét követve – az volt, hogy „a

korszerűbb megoldást választjuk-e annak ellenére, hogy az átállás nagyobb munkát ró könyvtárosainkra, vagy a konzervatívabb eljárást, annak veszélyével, hogy provinciális helyzetbe kerülünk.”<sup>26</sup> A cél tehát világos és egyértelmű, 1949 óta rendelkezésre állt már a Magyar Szabványügyi Hivatalon belül az illetékes bizottság is, tehát minden feltétel adott volt – vagy legalább úgy tűnt fel –, hogy rövid időn belül elkészülhet az új országosan egységes és alkalmas szabályozás. „Legnagyobb könyvtáraink képviselőiből könyvtárközi bizottság alakult, amelynek a rendeleti úton életbeléptetendő szabályzat pontjaiban megegyezésre kellett jutnia. A bizottságban résztvevő könyvtárak a következők voltak: az Országos Széchényi Könyvtár, a budapesti Egyetemi Könyvtár, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, az Országgyűlés Könyvtára, a Műszaki Egyetem Központi Könyvtára és a Központi Technológiai Könyvtár.” – olvasható az Országos Könyvtári Központ által 1951 elején közrebocsátott tervezet, az úgynevezett „zöld füzet” bevezetőjében.<sup>27</sup>

A még el nem fogadott szabályzattervezet közzététele a szakmai hozzászólásokhoz, módosítási javaslatokhoz, kiegészítésekhez teremtette meg a lehetőséget – ez a szándék a kiadvány „Kérelem az olvasóhoz” című és 1950. decemberi keltezésű utószavának szövegében nyilvánul meg. A felszólalási határidő 1951. november 25-e volt. Az eredeti koncepció szerint a szabványnak már 1952. január 1-jével hatályba kellett volna lépnie, a rendelkezésre álló idő rövidege miatt azonban ez nem volt megvalósítható. A beérkezett felszólalások megvitatása és a tervezetbe való integrálása 1952 januárja és áprilisa között három értekezlet keretében zajlott le: a szabvánnyá minősítés így csupán 1952. augusztus 28-án történt meg.

Természetes, hogy a szabványalkotásban szerepet játszó könyvtárak eltérő gyakorlataik kanonizálásáért vagy legalább alternatív megoldásként való elfogadásáért küzdöttek, így helytálló Miszti László értékelése: a – nehezen ugyan, de végre-valahára elkészült – szabályzat „regisztrálja a címleírási gyakorlatunk során kialakult különféle eljárásokat. Ilyenformán a szabvány nem szünteti meg a katalogizálásban kialakult eljárások különféleségét, mert csaknem mindenik könyvtáros [...] rájöhethet arra, hogy eddigi címleírási gyakorlatán nincs mit változtatnia, mert a szabvány azt megengedettnek tartja.”

Szintén szerepelt a szabványosítás indítékai között a központi feldolgozás, a központi cédulaszolgáltatás – az egyes könyvtárak gyakorlatának összehangolása és egységessé tétele tehát mindenképpen elengedhetetlen lett volna. A szabvány tervezett hatályba lépésének időpontjával egyidejűleg, 1953. január 1-jén indult be a központi feldolgozás. Annak ellenére, hogy az MNOSZ 3424–52-es normatíván megjelenési évként 1952 szerepel, Miszti szerint a dokumentum legkorábban csak 1953. márciusában láthatott napvilágot.<sup>28</sup> Az új feldolgozási módszerre való áttérést segítő példát nem készült el a szabvány megjelenéséig, így annak országosan egységes alkalmazása azáltal is sérült, hogy a könyvtárak gyakorlatában való alkalmazása attól függött, hogy a problémás esetekben a katalogizálók milyen kútfőkhöz fordultak.

„A címleírási szabályok” a könyvészeti adatközlés szabványosításának és a leíró könyvtári katalógus készítésének céljaként – az egységessítés és a központi szolgáltatások előfeltételeinek megteremtése mellett – a következőket határozta meg:

„b) elősegítsék a könyvek minél könnyebb és minél gyorsabb megtalálását a könyvtárak katalógusaiban,

- c) félreérthetetlenül meg lehessen különböztetni a különféle műveket, ill. ugyanazon mű különféle kiadásait,
- d) általános tájékozódást nyújtsanak a könyv tárgyköréről, ideológiai és szakmai jellegéről, terjedelméről.”<sup>29</sup>

A leíró katalogizálás elméletét tekintetbe véve a b) és c) pontban kitűzött feladatok fontosak igazán. A d) pontban leírtak közül a könyv tárgyköréről és szakmai jellegéről való informálás – a cím, illetve címek tartalmát, valamint a mai terminológiával élve, tárgyi melléktételt leszámítva – a tárgyi katalógusok feladata; a terjedelemtől való információközlés a könyvészeti adatok kötelező eleme.

A kiadvány ideológiai jellegéről való tudósítás pedig elvileg nem tartozik a katalógus alapfeladatai közé – a politikai-ideológiai feladatkör ráruházása a könyvtári katalógusra az „olvasókatalógus” korabeli felfogását és a szakmai kérdések teljes körű átpolitizálását tükrözi. „Előljáróban rá kell mutatnunk a szocialista és a polgári katalógus-elmélet gyökeres ellentétére ...” – idézhető Goriupp Alisznak az I. Országos Könyvtáros Konferencián elhangzott előadása.<sup>30</sup> „A polgári katalógus-elmélet szerint a könyvtárak katalógusai nem egyebek, mint meghatározott szempontok szerint összeállított állományfelsorolások. [A mondat nem tagadja a Cutter szótárkatalógus-szabályzatában olvasható alapfunkcióknak mint a XX. század első felében meghatározó elméleti alapvetésének igazságát.] Ezzel a formalisztikus, objektivista felfogással szemben, mely burzsoá osztályérdekeket leplez, a szocialista katalógus-elmélet szerint a katalógus [...] az olvasó szakmai, politikai és ideológiai nevelésének eszköze.” Ugyanezen felfogás pregnánsabb megfogalmazásai olvashatók a tudományos könyvtárak olvasói katalógusával kapcsolatos vitaülések – igaz, hogy már az 1952-es szabályzat megjelenése utáni, de a kor „tudományos” paradigmáját és a szocialista könyvtári katalógus feladatait jól illusztráló – jegyzőkönyveiben, például Kóshalmi Béla hozzászólásában:<sup>31</sup> „A könyvtár – mint mondtuk – felépítmény. De a felépítmény nem azonos a szellemi élettel, az általános társadalmi tudattal. A szellemi életben vannak felépítményi és nem felépítményi elemek. A felépítményeken belül vannak ideológiák és intézményszerű elemek. Ilyen intézményszerű elem a katalógus, amelyet a szocialista könyvtár a szocialista társadalom igényeinek megfelelően kiépít. Az új alap új felépítményét akarjuk létrehozni a szocialista könyvtár olvasói katalógusában.” A katalógusproblematika kissé részletezőbb bemutatását adja Csúry István ugyanott olvasható felszólalása: a katalógus „az állomány áttekinthetővé tétele az olvasó művelődésének, világnézeti, politikai fejlődésének elősegítése érdekében. Mint ilyen, a katalógus az olvasmányok ajánlásának egyik legfontosabb eszköze. A könyvtárban megtalálható irodalomnak, mint a kutató és a termelő munkát alátámasztó, munkaeszköz-jellegű, dokumentatív anyagnak széles körű áttekintést biztosító feltárása. Az ilyen katalógus maga is munkaeszköz, és lehetővé teszi a könyvnek mint munkaeszköznek sokoldalú felhasználását. A kiadványok meglétének, vagy hiányának feltűntetése, valamint az állomány összetételének, tudományágankénti megoszlásának kimutatása. A katalógus ily módon az állomány nyilvántartásának eszköze is.”

A katalóguselmélet kevésbé átpolitizált és hangsúlyozottan a könyvtári, bibliográfiai tájékoztatás gyakorlati szempontjait szem előtt tartó, azokat szolgáló elvi jelentőségű és tudományos alapokon nyugvó funkciórendszer definíciója je-

lenik meg az első magyarországi kötelező érvényű szabályzat ismertetésében.<sup>32</sup> A konkrét könyv visszakereshetővé tételének, valamint a mű, illetve kiadásai megkülönböztetésének kötelezettsége valóban a könyv formai ismérveinek feltüntetésével és ezen felül ezen ismérvek egységes formájú változatainak közlésével – a különféle szempontok és adatok szerinti visszakeresés biztosítása érdekében főlapok, melléklapok és utalások készítésével – valósítható meg. A címleírási szabályok 3. pontjában előírt alapfeladatok a könyvtártudomány korabeli állását képezik le alapelveként, és legalább is a célkitűzés megszövegezésében bizonyos mértékig sugallják a Cutter által leírt célrendszert, illetve a porosz instrukcióban foglalt alapfeladatokat – de messze nem teljes egészében egyezik meg egyikkel sem: a szabvány néhol csak megengedő rendelkezései nem garantálják ezen feladatok maradéktalan ellátását.

A katalógushasználó által keresett meghatározott könyv, illetve – mivel a szabályok nem csupán a könyvek, hanem az egyéb könyvtári dokumentumtípusok: sorozatok, részletekben megjelenő művek, nem folyóirat jellegű időszaki kiadványok, folyóiratok, hírlapok, zeneművek, térképek, aprónyomatványok, egyleveles nyomtatványok, szabványok, szabadalmi leírások, fényhatással készített reprodukciók (68–145. pontok) feldolgozását is felölelik – egy bizonyos dokumentum fellelhetővé tétele a kiadványon szereplő adatok kötelező regisztrálása miatt mindenképpen megvalósulhatna. Az állandó tárgyi rendsző alatt felvett művek (67. pont) – „azaz a címlaptól független és mindig azonos rendsző alatt, magyar nevéükön írandók le a népeposzok, mondák, világhírű népmeseegyűjtemények, szentkönyvek szövegének kiadásai” – katalógizálásakor a kiadványokon valójában előforduló címvariációkról melléklapot sem kell készíteni, utalókat is csak a „népeposzok, monda- és mesegyűjtemények idegen nevééről a magyar névre” [154. k) pont] kell írni. Így a nem idegen nyelvű, de az állandó tárgyi címtől eltérő cím alatt megjelentetett népeposzok, monda- és mesegyűjtemények, valamint a különböző vallások szent könyvei saját, a kiadvány címdoldalán szereplő megnevezésük alapján nem találhatók meg a katalógusban. Úgyszintén elsikkadnak fontos visszakeresési pontok amiatt, hogy a közreműködőkről, a tárgyi rendsző alatt felvett név nélküli kiadványok közreadó testületéről és – *horribile dictu* – a szépirodalmi művek címének első szaváról csak a „célszerűség, a könyvtár feladatai és katalógusainak elrendezése szerint melléklap készíthető” (148. pont), tehát e rendelkezés csupán megengedő, nem kötelező érvényű. Ezáltal már az egyedi bibliográfiai egységek biztos megtalálása sem terjed ki minden esetre – ugyanez a megoldás olvasható a porosz instrukció 20.3. és 183. paragrafusában is.<sup>33</sup> (Cutter, aki cím szerinti melléktételeket is alkalmaz, szabályzatának 123. és 124. pontjaiban<sup>34</sup> a klasszikus anonimákról hasonló módon rendelkezik, de utalót készített a könyv címről a Biblia és a klasszikus névtelen művek esetében.)

Az a cél, hogy félreérthetetlenül meg lehessen különböztetni a különféle műveket, illetve ugyanazon mű különféle kiadásait, úgyszintén a pontos könyvészeti adatok rögzítését, vagyis a könyvgyedek elkülönítését hangsúlyozza, de csak sejteti, hogy elfogadja mind a porosz instrukcióban, mind Cutternél alapfunkcióként jelentkező követelményt, hogy a katalógus adjon választ arra, hogy „egy szerzőnek milyen munkái vannak meg a könyvtárban”.<sup>35</sup> A szerzői és összeállítói/szerkesztői életmű leképezése a katalógusban a személyi szerzői és – a magyar katalógizálási gyakorlatban az 1956-ig tartó átmeneti időszak után már véglegesen

meghonosított – testületi szerzői tevékenység esetében valóban vállalt feladat, amelynek ellátása a személy- és testületi nevek egységesítésén alapul, a közreműködői életmű feltárása azonban a már hivatkozott 148. paragrafus d) pontja értelmében nem kötelező, csak lehetséges az adott szolgáltatás szempontjainak figyelembevételével. A testületi szerzőség magyarországi katalógusokban történő végleges elfogadása és integrálása az összes magyarországi könyvtár gyakorlatába ezzel a szabállyal történt meg. (Azok a korábbi instrukciók, amelyek a cím alatti katalogizálás körét leszűkítették, még csak a központi katalógus számára való bejelentések tekintetében voltak kötelező hatályúak.) Az MNOSZ 3424–52 e kérdésének kilenc paragrafust szentelt: az 56–60. pontok a testületi szerzős művek rendszavának formáját szabályozták, a 61–64. rendelkezések pedig az alkalmazás területét definiálták. Ezek szerint a főlapot a testületi szerző neve (vagy illetékességi területe) alá kell besorolni a 61. szabály értelmében

- a) a testület belső, hivatalos tevékenységére vonatkozó, vagy
- b) a közreadó testület keretén belül érvényes útbaigazító kiadványoknál;
- c) jogi személyiségek információs anyagai esetében;
- d) a nagyközönséghez, a korporáció tagjaihoz, alárendelt szerveihez szóló nyomtatványoknál, illetve
- e) az intézmény nevét is magában foglaló című sorozatok sorozatlapjainál.

Az ugyanazon irodalmi alkotás különféle kiadásainak regisztrálásával kapcsolatosan a kortárs külföldi szabályzatok közül a porosz instrukció 181. és 182. paragrafusa kimondja, hogy egyazon művet mindig ugyanazon cím alatt kell a katalógusban nyilvántartani – vagy a mű eredeti vagy legismertebb címe (címváltozata) alatt –, a 219. előírás úgy rendelkezik, hogy egyazon mű különféle módosításai (átdolgozott kiadásai) egymástól szétválasztva, saját címük alatt szerepeljenek, de mindkét esetben utalások kössék össze az eltérő változatokat. Cutter megköveteli szótárkatalógusától, hogy segítséget nyújtson az olvasónak egy bizonyos mű számára megfelelő kiadásának kiválasztásában, tehát az eltérő nyelvű kiadások az eredeti nyelvű edíció után kell hogy következzenek (331.), a megváltozott címűek pedig a 144. pontban foglaltak szerint az első változatnál rendeztesse össze, az utóbbi címek alatt elhelyezett utalóval ehhez a megnevezéshez kell elvezetni, vagy mindkét betűrendi helyen szerepeljen mindegyik variáció.

E kérdésben az 1952-es dátummal megjelent magyar szabvány az eltérő edíciók megkülönböztetését emeli ki, nem pedig a művön, a műtényezőn<sup>36</sup>, az irodalmi egységen, a „literary unit”-on belüli kapcsolatok feltüntetését legalább utalókkal, ha már nem az összetartozó elemek (mint például a különféle szerzői névváltozatok kezelése során) egymás mellé rendezésével. A 148. paragrafus – a mű különféle kiadásainak összekötésére – melléklapot készített a sorozatok és periodikus kiadványok címváltozatairól, második és harmadik nyelvű [párhuzamos] címről, „többnyelvű címek esetében a második vagy harmadik helyen álló címről, ha a címleírás tárgyi rendsző alatt történt” (tehát a fordításban közzétett szerzős műveknél nem), az anonimák fordításainál pedig a mű eredeti címről.

Amennyiben a könyvön feltüntetett cím kapja a főlapot, a konkrét formai ismérvek alapján keresett kiadvány közvetlen módon való megtalálhatóvá tétele biztosított ugyan, de az a tény, hogy az eredeti cím – amely adat segítségével a mű egybe rendezése megvalósítható – csak melléklap (vagy esetleg csupán az utalók) szintjén

van jelen, oda vezet, hogy egy bizonyos könyv adataival elvégzett keresés nem vezet el a katalógushasználót a műhöz, egyazon irodalmi alkotás összes – és sok esetben az olvasó számára ugyanannyira megfelelő – manifesztációjához. Tehát ugyanazon tartalom eltérő kiadásainak összegyűjtése a nyilvántartás használójára marad, automatikusan nem látható el. „Az összetartozó több könyvre vonatkozó információadás [...] a leghatékonyabban, az olvasók számára legkielégítőbben s emellett a leggazdaságosabban, tehát a könyvtári üzem szempontjából is legkielégítőbben e könyvek főlapjainak az egybegyűjtése útján látható el. A melléklapokon elvégzett egybegyűjtés, a vele járó [...] 'lásd még' utalásokkal az olvasók jó részét kerülőutakra kényszeríti.” – olvasható Domanovszky Ákos egyik tanulmányában. Fejtegetését arra a megfigyelésre alapozza, hogy „a szóban forgó gyakorlat [a mű főlapon történő regisztrálása] megfelel az olvasó érdekének, aki az esetek nagyobbik részében nem meghatározott könyvet keres, hanem egy bizonyos »művet«, azonban „az ilyen olvasót nyilván csak az a könyvtár szolgálja ki kielégítően, amely ezeknek az állományában lévő s egymás helyettesítésére több-kevesebb olvasó számára alkalmas könyveknek nemcsak egy részére, hanem valamennyire felhívja a figyelmet”.<sup>37</sup>

A katalogizálási gyakorlat egységesítésének másik fontos területe a katalógus elrendezésének, a katalógusszerkesztés és a betűrendbe sorolás magyarországi szabályainak standardizálása volt. Az MNOSZ 3424–52-es szabvány nem terjedt ki katalóguslapok, katalógustételek egységes elveken nyugvó szolgáltatással szervezésének szabályozására, így a címleírási szabályok kodifikálásával párhuzamosan még 1951 nyarán megkezdődött a betűrendbe sorolási szabvány előkészítése is – az elkészített tervezet megvitatására a Szabványügyi Hivatalban rendeztek bizottsági ülést 1951. december 21-én. Az MNOSZ 3401–52-es számú normatíva a szótárak kivételével „minden hivatalos vagy közhasználati célú betűrendes jegyzékre, rendszeres felsorolásra és laptárra (kartoték, cédulakatalógus)” alkalmazandó előírásokat foglal magában, tehát egységes, általános és a magyar nyelv sajátosságainak megfelelő rendelkezések gyűjteménye.<sup>38</sup>

A szabvány általános része (20–35. pontjai) a betűrendbe sorolás általános alapelveit fogalmazza meg:

- a rendezés alapja az 'ä', 'ö' és 'ü' magánhangzókkal kiegészített latin – tehát kétjegyű mássalhangzókat nem tartalmazó – ábécé;
- a diakritikus jellel ellátott betűk besorolási értéke az alapbetűével megegyezik;
- besoroláskor a szóhatárokat figyelembe kell venni;
- az utalók kivételével a számjegyek, szimbólumok és betűszók megfelelő nyelvű feloldott változatban soroltnak be;
- egyazon adat írás-, illetve nyelvi változatai a betűrend egy helyén gyűjtésnek ösztönöz;
- az azonos értékű rendszókból személynév, földrajzi név, tárgyi rendszó és egyéb rendszavak egymás mellé rendezésével csoportok képezhetők;
- a rendszavakat tipo- vagy topografikus módon ki kell emelni.

A személynévek, testületi és földrajzi nevek rendszavának megválasztásáról, egységesítéséről, az ún. címmegállapításról, a szükséges utalókról és a rendezésről

különleges szabályok intézkednek (36–72.). A dokumentum a „könyvészeti cím-megállapítások”-nak összesen hat előírást szentel, a 73. valamint a 74–78. pontok az általánosabb érvényű rendelkezések – és természetesen az MNOSZ 3424–52-es szabvány – alkalmazását erősítik meg a különféle bibliográfiai szolgáltatások szerkesztésénél; speciálisan katalógusok (és bibliográfiák) tételeinek elrendezéséről a 74. paragrafus nyilatkozik – meglehetősen általánosságban és semmiféle konkrét útmutatást nem nyújtva –: „Tekintettel a rendezés tudományos szükségleteire és követelményeire, e szabvány a másodrendű szisztematizálást nem szabja meg egyértelműen és kötelezően”. A címleírási szabályok pontosan meghatározzák ugyan, hogy a különféle leírási esetekben az adatok melyike a rendezés elsődleges eleme – a rendsző –, de az azonos rendszavú lapoknak (tételeknek) – például egy mű különféle kiadásairól készített surrogátumainak – egymáshoz viszonyított helyére vonatkozólag egyik dokumentum sem határoz meg kötelezően követendő metódust, algoritmust. Így a szabványokban nem rendezett kérdésekben – a 76. pont csak a (szerzős vagy anonim) művek címének besorolásáról szól – a katalógizálási tradícióban meggyökeresedett és a különféle könyvtárak katalógusaiban követett – meglehetősen heterogén<sup>39</sup> – gyakorlat adhatott iránymutatást: a besorolási adatok áthagyományozott rangsora: (személyi vagy testületi egyéni vagy társ-) szerző – cím – megjelenési év. Az OKBK szabályzatának 1928-as és 1944-es kiadásában is ez áll: „Ugyanannak a műnek ugyanazon nyelvű különböző kiadásai időrendben osztandók be. Oly kiadások, melyek évszám nélküliek, s az évszám semmilyen forrásból ki nem deríthető, a keltezettek elé teendőek, s ezek maguk között – éppúgy, mint az egyazon évben megjelentek – a megjelenés helye, vagy a kiadó nevének alfabetikus sorrendjében állítandók fel.” Az OKBK rendelkezései – ahogyan már szó volt róla – megkísérlik a mű egyes változatainak egyberendezését, az 1952-es szabvány utasításaiból azonban ez nem következik minden esetben. A könyvtári munka bibliájának számító – és a tárgyalt könyvtári paradigma időszakából származó – kézikönyvben a következők olvashatók: „Ha ugyanaz a cím többször fordul elő, a kiadások fordított időrendje az irányadó; első helyre tehát mindig a legfrissebb kiadás kerül. Az év nélküli lapokat mindig az évjelzésesek mögé tesszük. Ha két kiadás egy évben jelent meg, a megjelenés helye szerint rendezzük őket, ha az is azonos, a kiadó neve szerint.”<sup>40</sup> A forrás a fordítások problematikáját nem is említi.

Egy katalógus használhatósága, a visszakeresés komfortos avagy nehézkes volta – tulajdonképpen az a mérték, amennyire a katalógus közlő, közvetítő, tájékoztató funkcióját betölti – sokkal nagyobb mértékben múlik az azt felépítő tételek elrendezésén, mint a leírások megformálásán, az adatközlés sorrendjén, az alkalmazott jeleken, rövidítéseken stb. Így megkérdőjelezhető, hogy a katalógusszerkesztés szabályai az 1950-es évek elején lezajlott első szabványosítási hullám végére is ily elnagyoltak maradtak – és ezt a helyzetet súlyosbítja az a körülmény, hogy a címleírási szabályok elfogadásával közel egyidőben meginduló központi cédulaellátás a könyvtárosokat a konkrét címleírási feladatok jelentős része alól felszabadítja, nem így a katalógusszerkesztési tevékenység alól. A készen kapott katalóguscédulák egységes szerkezetű, logikus felépítésű koherens szolgáltatássá szervezése az a feldolgozási munkafolyamat, amely mindenképpen a könyvtárak munkatársaira marad, így nehezen fogadható el, hogy éppen ez a terület szabályozása volt, maradt ennyire hézagos.

Az Országos Könyvtári Központ [a 2042–13/1952. (V. 14.) sz. minisztertanácsi határozat szüntette meg az intézményt, feladatait a nemzeti könyvtárra ruházta] mint a magyarországi könyvtárügy országos irányító, koordináló szerve, valamint az 1951 óta működő tanácsadó szakmai grémium, az Országos Népművelési Bizottság Könyvtárügyi Albizottsága és annak jogutódja az I. Országos Könyvtári Konferencia határozata alapján megszervezett Könyvtárügyi Tanács fontos szerepet játszott a magyar könyvtári rendszer kialakításában, működtetésében és fejlesztésében.

Az 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelet 9. paragrafusa az Országos Könyvtárügyi Tanácsot rendeletileg is megerősítette, és megteremtette a működés immáron jogilag szabályozott feltételeit, kereteit – a megszervezett szakbizottságok célja, hogy „egyszerre legyenek a könyvtárügy állami vezetése és módszertani irányítása számára legfőbb szakmai tanácsadó szervek és az egyes szakproblémákat tudományos színvonalon kidolgozó munkaközösségek”.<sup>41</sup>

Ekkoriban azonban további célok is megfogalmazódtak: a könyvtári munka 15 éves távlati fejlesztési tervében országos feladatként jelent meg a minden könyvtári dokumentumtípus feldolgozását szabályozó új címleírási szabvány elkészítése és a bevezetését, illetve alkalmazását segítő kézikönyv összeállítása, valamint az a cél, hogy „Meg kell szervezni – mégpedig mind a tudományos mind a közművelődési könyvtárakat kielégítő módon – a központi feldolgozást. [...] A megoldás formája hazai kiadványoknál az előzetes katalogizálás (vagyis tördelt kefelevonatoktól történő katalogizálás) legyen.”<sup>42</sup> A Katalogizálási Szakbizottság 1959. május 21-ei ülésén tárgyalta a később CIP (Catalog in Publication) néven ismertté váló központi szolgáltatás jogi hátterét. A központi feldolgozással összhangban azonban szükséges a készülő magyar címleírási szabványból a korábbi változatban még meglévő alternatív eljárások kiiktatása és az, hogy „az OSZK kötelese példányainak címleírói megismerkedjenek a többi könyvtár gyakorlatával is” – folytatja érvelését Goriupp Alisz, az OKT Katalogizálási Szakbizottság elnöke.<sup>43</sup>

Mindezen körülmények és a vázolt fejlődési, fejlesztési tendenciák következtében az 1950–60-as évek fordulóján Magyarországon újabb könyvtári szabványosítási hullám indult: 1958-ban elkészült a betűrendbe sorolás új szabályzata. 1960-ban pedig napvilágot látott a címleírási szabályzat újabb kiadása, de a könyves szakma és a könyvtári munka egyéb területeinek szabványok szintjén való rendezésében szintúgy jelentős előrelépés történt.<sup>44</sup>

Az MSZ 3401–58, A betűrendbe sorolás szabályai című részben a legszembetűnőbb változás a könyvtári alkalmazás hangsúlyozása és a címleírási szabályokhoz való szorosabb kötődés. A betűrendezési előírások az 1952-es címleírási szabályokra és az MSZ 3963–57 Időszaki kiadványok (hírlapok, folyóiratok stb.) jegyzékeinek, illetve bibliográfiáinak szabályaira építenek, és – éppúgy mint e normatíva első változata – „A könyvészeti címmegállapítás és besorolás” című részben (68–72. pontok) a könyvtári katalógusok speciális szempontjaira való hivatkozással nem írnak elő kötelező másodlagos szisztematizálási módszert. Mindazonáltal a 26. pontban a katalógusszerkesztés munkafolyamatának sokkal pontosabb, egyértelműbb, határozottabb és a katalogizálót kevésbé bizonytalan-ságban hagyó regulázása olvasható:

„Az egyes szerzők műveinek és a róluk szóló munkáknak nagyszámú címleírásán belül is célszerű a csoportképzés. Pl.:



Arany János Összes, válogatott és szemelvényes művek

Arany János Egyes művek (és egyedi címmel megjelent szemelvények, pl.: Az élő Arany)

Arany János mint fordító

Arany János mint szerkesztő stb.

Arany János mint tárgyi rendszó

Az egyes művek címleírásainak rendezésekor harmadlagos beosztási elemként legcélszerűbb a művek címeinek mechanikus alapulvétele (az esetleges társszerző figyelmen kívül hagyásával). Ugyanez vonatkozik a fordítói, szerkesztői stb. kategóriákra is. Ha a címek is azonosak, további beosztási alapul a megjelenés évét vehetjük. Az utolsó kategóriában (»mint tárgyi rendszó«) az Arany Jánosról szóló művek szerzőik, illetőleg szerző hiányában a címkezdő szavak betűrendjébe sorolandók. (Utóbbiaknál nem vesszük figyelembe a címkezdő határozott névelőt.)”

Ebből a pontból az is nyilvánvalóvá válik, hogy az 1958-as rendelkezésekben már egyértelműen elkülönülnek a besorolás szempontjából fő- és melléklapok – sorrendjük előre meghatározott –, ezáltal a szerzői oeuvre-ön belül további és minden könyvtár katalógusában azonos elveken nyugvó rendezés vált lehetségessé. A mű egy betűrendi helyen való összerendezése azonban az MNOSZ 3424–52-es normatíva érvényessége miatt ugyanolyan akadályokba ütközik, mint korábban.

A címleírási szabályok új kiadása 1960-ban látott napvilágot. Az MSZ 3424–60 számú szabványban tükröződő alapelvek tekintetében nem történt változás; jelentősebb eltérés mutatkozik azonban az időszaki kiadványok feldolgozásáról szóló fejezet részletezettségében: az 1952-es kiadásban e terület szabályozására összesen húsz pontot foglaltak az előírásokba (89–108.), a második változatban 43 paragrafus (89–131.) rendezi a folyóirat jellegű és egyéb periodikumtípusok formai feltárásának kérdését. Az (egy- és többkötetes) könyvek címleírására vonatkozó előírások – amelyek a katalógus által ellátandó feladatokat és a katalógusépítés alapprincípiumait a legnyomatékosabban tükrözik – szövegében semmiféle módosításra nem került sor, csupán a magyarázatul szolgáló példák némelyike cserélődött le.

További – nem a katalógus lényegét érintő – terminus technicus megváltoztatásával a korábbi katalogizálási paradigmától, gyakorlattól való elszakadást kifejező különbség, hogy míg az MSZ 3424–52-es szabvány első edíciójában a cím alatti katalogizálást „tárgyi rendszó alatti felvétel”-nek titulálták, az új szabályzat – annak ellenére, hogy a paragrafusok textusában megmaradt e szakkifejezés – lábjegyzetben a következő megjegyzést közli: „Újabbán e helyett a helyesebb »címrendszó« kifejezést használjuk. A cím első szava ui., amely rendszóvá lesz, korántsem jelöl mindig tárgyat (pl. személynevek), de a könyv tárgyát sem fejezi ki (pl. Hogyan kell csirkét nevelni?). Így szerepel már a fogalom a terminológiai szabványban is (ld. MSZ 2155).”

Az új kiadású szabvány 171. pontjához fűződő lábjegyzet tudósít arról, hogy a Magyar Nemzeti Bibliográfia – a külföldi központi cédułaszolgáltatásban alkalmazott gyakorlathoz igazodva – 1960-tól megjegyzésben tünteti fel a melléklapok rendszavait, logikai, fontossági sorrendjüknek megfelelően arab sorszámmal el látva őket.

A XIX. század végétől 1960-ig terjedő két emberöltő magyar katalogizálástörténete szintén jól példázza Joris Vorstius és Michael Gorman nézeteit: a szabványosítás kora egyrészt az újabb és újabb, a könyvtárak egyre szélesebb körére kiterjedő hatályú instrukciók megfogalmazásában, elfogadásában és bevezetésében ölt testet; másrészt a – mai szemmel nézve lassú és jelentéktelen – technikai fejlődés a katalógusadatok fizikai hordozóinak előállításában olyan eredményeket hozott, amelyek a könyvtári állománynyilvántartások által ellátható feladatok kiszélesítésére is módot adtak. A vizsgált időszakban a hazai fejlődés így lépett át az egymástól elszigetelt bibliotékák egyedi (és korlátozott komforttal használható) katalógusainak évszázadaiból az országon belüli, majd nemzetközi együttműködésekre képes, azokhoz igazodó – az 1961-es korszakhatárt jelentő párizsi konferencia által meghatározott alapelveket integrálni tudó – módszerek kidolgozásának korába, illetve készült fel az újabb szabványosításra.

## JEGYZETEK

- 25 Horváth Magda : Új címleírási szabvány előtt. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1964. 566. p.
- 26 Uo. 567. p.
- 27 A Katalogizálás szabályai. 1. r., Újkori nyomtatott könyvek címleírása : Tervezet. Budapest : OKK, 1951. 3. p.
- 28 Miszti László : Könyvtári címleírási szabályok. = A Könyvtáros, 1953. 10. 29–30. p.
- 29 MNOSZ 3424–52 Könyvtári címleírási szabályok. = Barta Gábor (összeáll.) : Könyvtári és könyvtári vonatkozású szabványok gyűjteménye. 24. p.
- 30 Goriupp Alisz : A katalógus szerkesztése, különös tekintettel az olvasói katalógusokra. = A Könyvtáros, 1953. 1. 7. p.
- 31 Tudományos könyvtáraink olvasói katalógusával kapcsolatos vitaülés anyaga. 1954. június 26. 25. p. ELTE Levéltára, Fond 19/d
- 32 Vö. Goriupp Alisz : Könyvtári címleírási szabályok. = A Könyvtáros, 1953. 7. 21–23. p.
- 33 Regeln für die alphabetische Katalogisierung in wissenschaftlichen Bibliotheken. Unveränderter Nachdruck der Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der Preussischen Bibliotheken. Leipzig : Bibliographisches Institut, 1952. 16–17., 70. p.
- 34 Cutter, Charles A. : Rules for a dictionary catalog. 4. ed. Washington : Government Printing Office, 1904. 57. p.
- 35 Goriupp Alisz : Könyvtári címleírási szabályok. = A Könyvtáros, 1953. 7. 21. p.
- 36 Vö. Szelle Béla : Bevezetés a katalogizáláselméletbe. Budapest : Tankönyvkiadó, 1972. 62. p.
- 37 Domanovszky Ákos : A leíró katalógus alapfeladatai. = Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 1964. 22. és 36. p.
- 38 Vö. MNOSZ 3401–52 A betűrendbe sorolás szabályai. = Barta Gábor (összeáll.) : Könyvtári és könyvtári vonatkozású szabványok gyűjteménye 123. p. (A szabvány teljes szövege: 123–153. p.)

- 39 Vö. Pogányné Rózsa Gabriella : A német katalogizálási hagyományok a magyar könyvtárakban. = Könyvtári Figyelő, 2002. 38–40. p.
- 40 Sallai István – Sebestyén Géza : A könyvtáros kézikönyve. Budapest : Művelt Nép, 1956. 187. p.
- 41 Haraszthy Gyula : Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszerű kérdései. = Magyar Könyvszemle, 1957. 320. p.
- 42 A könyvtári munka 15 éves távlati fejlesztési terve / összeállították az állománygyarapítási, katalogizálási és olvasószolgálati szakbizottságok. [1958]. 8. P. MOL, A Művelődési Minisztérium Könyvtári Osztályának anyaga, Fond XIX-I-4-a.
- 43 Jegyzőkönyv felvétel... a Katalogizálási Szakbizottság 1959. június 23-án tartott ülésén. 1. p. MOL, OKT iratai, Fond XIX-I-25.
- 44 Vö. Barta Gábor (összeáll.) : A könyvtári munka szabványai. Budapest : Közgazdasági és Jogi Kvk., 1960.

**Pogányné Rózsa Gabriella**

## Fél évszázad hazai lexikonkiadása\*

### **Kovács Máté és a magyarországi lexikonkiadás**

Kovács Máté pályafutását nem kell bemutatni e folyóirat hasábjain. Volt azonban egy olyan – sajnos, megvalósulatlan – elképzelése, amiről méltatlanul kevés szó esik a róla szóló életrajzokban. Kovács Máté arra törekedett, hogy a Pallas és a Révai lexikon után két évtizeddel végre elkészüljön az oly régóta hiányolt új magyar nagylexikon. Már 1951-ben felmerült az Akadémiai Kiadóban, hogy a magyar lexikonkiadás 300. évfordulójára, 1953-ra egyetemes lexikont kellene kiadni. Könnyen belátható azonban, hogy alig két év leforgása alatt nem lehetett újonnan összeállított lexikont szerkeszteni, annak pedig nem sok értelme lett volna, hogy újra kiadják a Pallast vagy a Révait. Az Akadémiai Kiadóban ennél többre vágytak: felállították a Magyar Tudományos Akadémiához tartozó Enciklopédia Bizottságot, amelynek feladata a leendő enciklopédia elvi és gyakorlati előkészítése volt. A bizottság vezetőjének Kovács Mátét nevezték ki. Az Enciklopédia Bizottság által kidolgozott koncepció a szerkesztési feladatokat az Akadémián belül megszervezendő önálló szerkesztőségre bízta. Az előkészítési munkálatok a társadalmi igények felmérésétől a külföldi és hazai példák elemzésén át egészen a tényleges szócikklista összeállításáig (vita a felveendő szócikkekről, minták megfogalmazása, jelölőrendszer, helyesírási szabályok egységesítése, utalórendszerek kidolgozása, illusztrációk: képek, grafikák, térképek, táblázatok összeállítása, bibliográfiák megszerkesztése.

\* A tanulmány a Kovács Máté Alapítvány által 2003-ban kiírt pályázaton első díjat nyert dolgozat szerkesztett változata.